

NIEROZPOZNANY HALOWY KOŚCIÓŁ FARNY Z OKOŁO 1300 ROKU W BYCZYNIE NA ŚLĄSKU. O ARCHITEKTURZE DOMNIEMANEJ FUNDACJI KSIĘCIA HENRYKA III GŁOGOWSKIEGO

JAKUB ADAMSKI

STRESZCZENIE

Fara pw. św. Mikołaja w Byczynie jest niezwykle ciekawym, a w dotychczasowej literaturze zupełnie przeoczonym przykładem halowej budowli z około 1300 roku, która dowodzi poszukiwań właściwej, atrakcyjnej formy okazałego kościoła miejskiego, które nurtowały zarówno inwestorów, jak i budowniczych świątyń parafialnych na Śląsku u schyłku XIII wieku. Wszyscy dotychczasowi badacze uznali ją za jednorodne założenie z końca XIV wieku. Tymczasem ewidentna jest zasadnicza dwufazowość powstawania fary, która u schyłku XIV stulecia została przebudowana na bazylikę i wówczas dopiero uzyskała obecny kształt. Omawiany kościół jest bez wątpienia jedną z najbardziej niezwykłych kreacji architektonicznych z okresu około roku 1300 na Śląsku. Jej twórcy dowiedli znajomości najważniejszych budowli kręgu austriacko-morawskiego, przede wszystkim kończącej wówczas katedry w Ołomuńcu. Wznosząc krótki korpus halowy (względnie pseudobazylikowy) na rzucie kwadratu, wpisali się w główny

nurt rozwoju miejskich kościołów parafialnych na Śląsku w drugiej połowie XIII wieku, zaś bez wątpienia na życzenie fundatora – zapewne księcia Henryka III głogowskiego postawili wyniosłą wieżę zachodnią, nawiązującą do kolegiaty w Głogowie. Zapewne również z tej budowli został zaczerpnięty wystrój kamiennego chóru, na który złożyły się baldachimowe nisze, powiązane ze słupkami sklepiennymi. Wschodnia część kościoła swymi rozmiarami i dekoracją podkreślała także archiprezbiterialną godność kościoła. Ze względu na późniejszą przebudowę, największą stratą jest przekształcenie chóru, który w świetle zachowanych relikwów i przeprowadzonej tu analizy przedstawia się jako wyjątkowe dzieło architektury przełomu XIII i XIV wieku, nierozdzielnie związane z politycznymi dziejami Śląska.

Słowa kluczowe: średniowiecze, architektura gotycka, kościół halowy, fara, Śląsk

THE UNKNOWN HALL CHURCH FROM AROUND 1300 AT BYCZYNA IN SILESIA. ABOUT THE ARCHITECTURE OF AN ALLEGED FOUNDATION OF HENRY THE THIRD, DUKE OF GŁOGÓW

ABSTRACT

The Parish Church of St Nicolaus at Byczyna in Silesia (German *Pitschen*) presents a most interesting, yet till now unknown example of a hall church from around 1300. It proves that the Silesian founders, as well as builders themselves, sought at the end of the 13th century for a suitable, attractive form of a representative town church. All up-to-date researchers treated the Byczyna church as an integral structure dating back to the end of the 14th century. It is most surprising, as it is more than evident that we deal here with a much older building, which was only much rebuilt to the present shape at the end of the 14th century. With no doubt, the church in question forms one of the most interesting architectural creations of around 1300 in Silesia. Its builder proved their knowledge of many important buildings in Austria and Moravia, especially of the Cathedral at Olomouc/Olmütz, which was near completion at that time. The short hall nave of the Byczyna church counts to the main

trend of the parish churches in Silesia from the 2nd half of the 13th century. In turn, the single west tower was erected probably according to the wish of its alleged founder, Henry the Third, duke of Głogów/Glogau. It reminded of the west tower of the Collegiate Church at Głogów, while the unique mason decoration in the Byczyna choir, which encompassed sculpted baldachins and vaulting shafts, was an allusion to the chancel of the aforementioned church at Głogów. The size and opulent articulation of the eastern part of the analysed building stressed the function of the church as a seat of an archpriest. Unfortunately the Byczyna choir, which was a unique structure in the Silesian architecture of around 1300, was later strongly rebuilt and lost its previous shape.

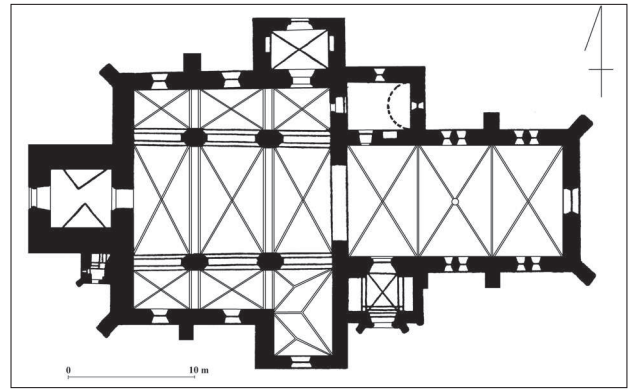
Key words: medieval architecture, hall church, parish church, Silesia, Gothic

Wstęp

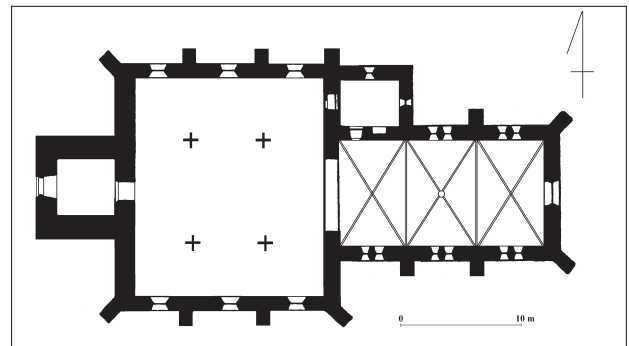
Fara pw. św. Mikołaja w Byczynie (niem. *Pitschen*) obecnie ewangelicki kościół pw. św. Piotra jest nieopisanym w dotychczasowej literaturze przykładem zjawiska poszukiwania atrakcyjnej formy okazałego kościoła miejskiego – procesu, który u schyłku XIII wieku nurtował zarówno inwestorów, jak i budowniczych świątyń parafialnych na Śląsku. Na temat datowania budowli nie wypowiedzieli się badacze niemieccy: ani Hans Lutsch¹ czy monografista miasta – ksiądz Hermann Koelling², ani też Ernst Königer, piszący o sztuce Górnego Śląska³. Natomiast Tadeusz Chrzanowski i Marian Kornecki uznali tę budowlę za jednorodne założenie z końca XIV wieku⁴, co przyjęte zostało przez późniejszych autorów⁵. Jest to zaskakujące, gdyż ewidentna jest dwufazowość budowy fary, która u schyłku XIV stulecia została przebudowana na bazylikę i wówczas dopiero uzyskała obecny kształt.

Rekonstrukcja pierwotnego wyglądu kościoła

Niemal w całości z pierwotnego założenia przetrwały wzniesione z kamienia łamanego mury obwodowe bardzo krótkiego, kwadratowego korpusu z kwadratową wieżą zachodnią, nieco węższą od nawy głównej (il. 1–4). Zachowały się również masywne przypory, wskazujące na pierwotny podział wnętrza na trzy przęsła w układzie *travée*. Z kolei ceglany szczyt zachodni przerwany w środkowej części przez mury wieży, wskazuje na bardzo stromy dach korpusu⁶. Biorąc pod uwagę jego kąt nachylenia, a także wysokość chóru, można stwierdzić, że było to zapewne założenie pseudobazylikowe, któ-

1. Byczyna, kościół farny (ob. ewangelicki), rzut – stan obecny. Rys. J. Adamski wg *Katalog zabytków...*, il. na s. 12
1. Byczyna, Parish Church (now Lutheran), ground plan – present state. Drawing: J. Adamski, according to: *Katalog zabytków...*, fig. on p. 12

2. Byczyna, kościół farny (ob. ewangelicki), rzut – rekonstrukcja stanu pierwotnego. Rys. J. Adamski
2. Byczyna, Parish Church (now Lutheran), ground plan – reconstruction of the original state. Drawing: J. Adamski

rego arkadowe ściany międzynawowe mieściły się pod połaciami dachu.

W odróżnieniu od kamiennego korpusu, z cegły wybudowany był obszerny, prostokątny chór o trzech przęsłach i proporcjach około 1 : 2, na narożach opięty ukośnymi przyporami. Długość pre-

¹ Artykuł ten powstał w ramach kierowanego przez autora grantu badawczego Narodowego Centrum Nauki pt. „Gotyki śląski w okresie rozkwitu. Miejska architektura sakralna 1300–1450” (DEC-2013/09/D/HS2/00545). Por.: H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 3, *Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Reg.-Bezirks Liegnitz*, Breslau 1891, s. 14–15.

² Por.: H. Koelling, *Geschichte der Stadt Pitschen*, Breslau 1892, s. 140–154.

³ E. Königer, *Kunst in Oberschlesien*, Breslau 1938, s. 11–12.

⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa, t. 7, Województwo opolskie, z. 4, Powiat kluczborski*, oprac. M. Kornecki, A. Ciechanowiecki, Warszawa 1960, s. 12; M. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego*, Kraków 1974, s. 46.

⁵ B. Czechowicz, *Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2005, s. 242–245; *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*, red. S. Brzezicki, C. Nielsen, Warszawa 2006, s. 172; J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska*, Warszawa 2008, s. 39; H. Kozaczewska-Golasz, H. Golasz-Szołomicka, *Kościół halowe z XIV wieku na Śląsku*, Wrocław 2013, s. 74.

⁶ Do budowy korpusu wykorzystano głównie granitowe głazy narzutowe i rudę darniową, czyli materiał stosunkowo łatwo dostępny w północnej, równinnej części Śląska, przy granicy z Wielkopolską (Byczyna leży na Wysoczyźnie Wieruszowskiej). Do zwożenia go z pól i dalszej obróbki wystarczyły niewykwalifikowane siły robocze, zatem koszt budowy w takim przypadku był niższy niż z cegły. Z kolei wzniesienie chóru z materiału ceramicznego miało zapewne podkreślać reprezentacyjny charakter tej części kościoła.

3. Byczyna, kościół farny (ob. ewangelicki), widok od południowego-wschodu. Fot. J. Adamski
3. Byczyna, Parish Church (now Lutheran), view from the south-east. Photo: J. Adamski

4. Byczyna, kościół farny (ob. ewangelicki), widok od południa. Fot. J. Adamski
4. Byczyna, Parish Church (now Lutheran), view from the south. Photo: J. Adamski

5. Byczyna, kościół farny (ob. ewangelicki), wnętrze chóru ku wschodowi. Fot. J. Adamski
5. Byczyna, Parish Church (now Lutheran), interior of the choir towards east. Photo: J. Adamski

zbiterium dokładnie odpowiada rozmiarom nawy głównej, co wywołuje wrażenie dysproporcji budowli, z punktem ciężkości w części wschodniej, nieznacznie przesuniętej z osi. Wendyjski wątek muru czytelny jest na znacznej wysokości przyziemia wschodniej i południowej ściany chóru, co świadczy, że obecne prezbiterium zawiera w sobie pełen zrąb ścian pierwotnego chóru, który później został jedynie przelicowany nową cegłą i być może nieznacznie podwyższony. Wyjątkowym rysem architektury części kapłańskiej kościoła, zauważonym przez Hansa Lutscha⁷, są bliźniacze, lancetowate okna, umieszczone w ścianach wzdłużnych. Zbyt mała odległość między otworami wyklucza możliwość zastosowania sześciodzielnego układu sklepienia, zaś niewielka szerokość prześwitów okiennych wskazuje na ich pierwotne wypełnienie maswerkiem jedynie w partii zwieńczenia.

Kamieniarska dekoracja wnętrza

O starszej niż dotąd zakładano metryce chóru przekonują kamienne relikty pierwotnej artykulacji wnętrza, zachowane *in situ*, tuż powyżej nasady okien (il. 5, 6). W północno-wschodnim narożniku chóru znajduje się wspornik trójdzielnej służki zwieńczony drobnoprofilowanym gzymsem (il. 7). Specyficzna jest jego forma złożona z trzech oddzielnych segmentów o miękkich, falistych liniach, przypominająca róg myśliwski. Od narożnika ściany człony te rozszerzają się, by w pionowym odcinku osiągnąć pełną grubość, odpowiadającą niesionym przez nie służkom.

Na tej wysokości, w przeciwnym rogu wnętrza i na granicy przęseł wmurowane są wieloboczne, mikroarchitektoniczne baldachimy, odznaczające się wimpergami, pomiędzy którymi umieszczono miniaturowe wieżyczki (il. 8, 9). Niejasna jest pierwotna lokalizacja i przeznaczenie tych elementów, o których Hans Lutsch domniemywał, że zostały tu wtórnie wmurowane⁸. Płaskie ścięcie od góry sugeruje, że dźwigały one wiązki służek, zaś specyficzna forma świadczy o ich funkcji baldachimów nad pełnoplastycznymi figurami, ustawionymi na niezachowanych konsolach.

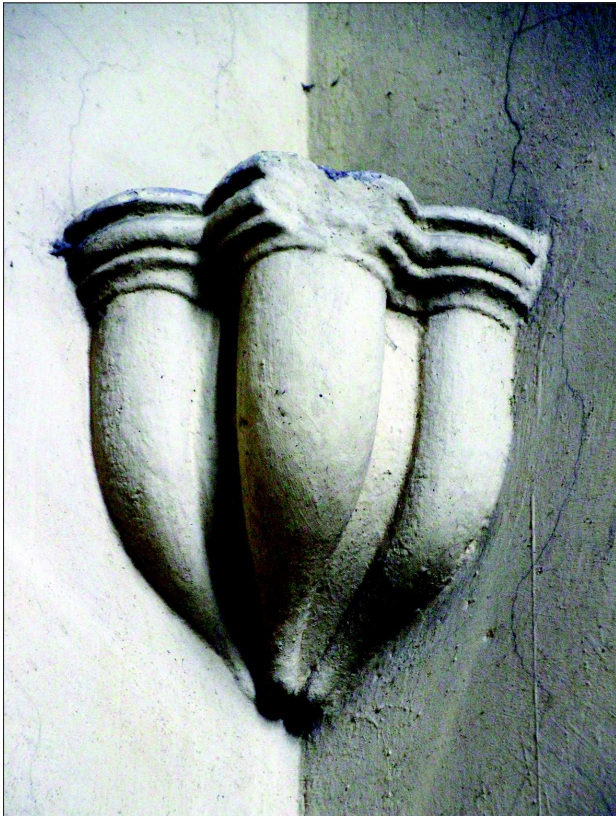
6. Byczyna, kościół farny (ob. ewangelicki), wnętrze chóru ku południowemu-wschodowi. Fot. J. Adamski
6. Byczyna, Parish Church (now Lutheran), interior of the choir towards south-east. Photo: J. Adamski

Zastanawiające jest umiejscowienie baldachimów na wysokości wspornika w północno-zachodnim narożniku chóru, jedyne zachowane w takiej właśnie formie. Jeśli lokalizacja elementów kamieniarki jest pierwotna, wówczas prawdopodobnie w tym narożniku figury nie było. Wspornik jest bowiem zbyt mały, by umieścić na nim pełnoplastyczną rzeźbę, a jego trójdzielna forma ściśle wiąże się z pękiem służek. Z tego względu wydaje się prawdopodobne, że wszystkie opisane tu relikty znajdują się na swoich pierwotnych miejscach, chociaż trudno wyjaśnić inną w formie kamieniarkę znajdującą się w narożniku północno-wschodnim.

⁷ H. Lutsch, op. cit., s. 14.

⁸ H. Lutsch, op. cit., s. 15. Sądzę, że do przebudowy chóru i usunięcia pierwotnej artykulacji wnętrza (z pozostawieniem *in situ* omawianych elementów kamieniarki) doszło w końcu XIV wieku, kiedy korpus nawowy przekształcono w bazylikę. Hermann Koelling podał informację, że przy skuwaniu

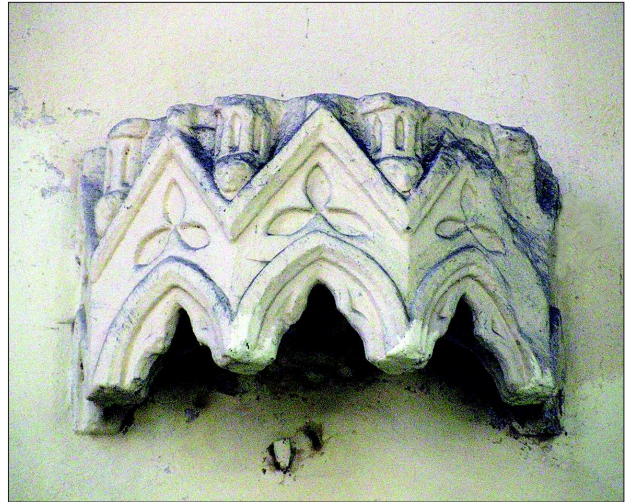
wewnętrznych tynków w trakcie restauracji kościoła w roku 1886 odsłonięto warstwę spalenizny, którą związał on hipotetycznie z (domniemanym zresztą) oblężeniem miasta przez Husytów w roku 1430; zob.: H. Koelling, op. cit., s. 95–96. Wydaje się to prawdopodobne, ale moim zdaniem chór był już wówczas przebudowany.

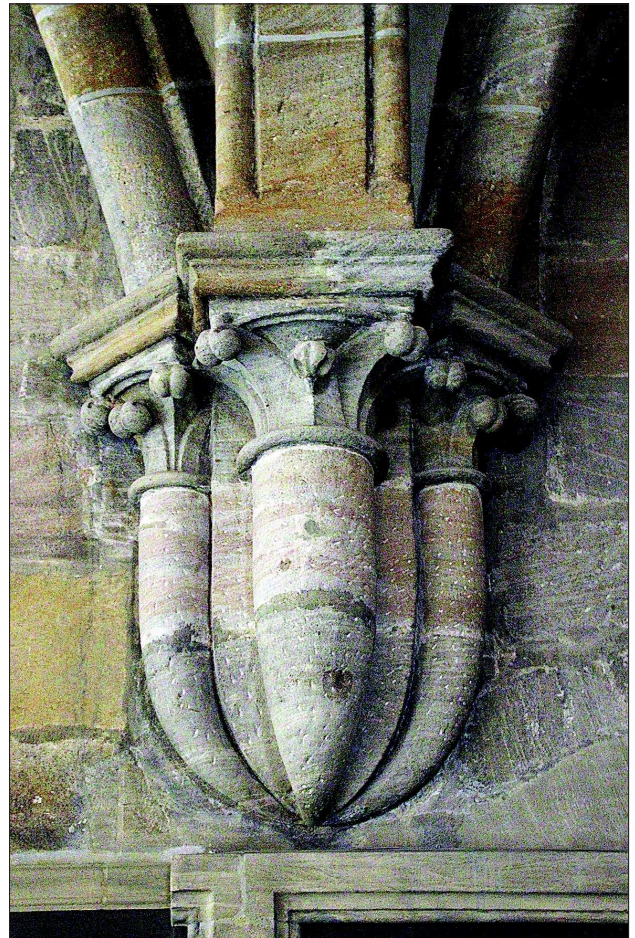
7. Buczyna, kościół farny (ob. ewangelicki), wspornik służki w północno-wschodnim narożniku chóru. Fot. J. Adamski
 7. Buczyna, Parish Church (now Lutheran), corbel in the north-east corner of the choir. Photo: J. Adamski

9. Buczyna, kościół farny (ob. ewangelicki), baldachim w południowo-wschodnim narożniku chóru. Fot. J. Adamski
 9. Buczyna, Parish Church (now Lutheran), baldachin in the south-east corner of the choir. Photo: J. Adamski

8. Buczyna, kościół farny (ob. ewangelicki), baldachim na południowej ścianie chóru. Fot. J. Adamski
 8. Buczyna, Parish Church (now Lutheran), baldachin on the south wall of the choir. Photo: J. Adamski

10. Bamberg, katedra, służka sklepienna w kaplicy św. Gwoźdźcia. Fot. J. Adamski
 10. Bamberg, Cathedral, vaulting shaft in the Chapel of the Holy Nail. Photo: J. Adamski

Czas powstania kościoła

Datowanie fary można precyzyjnie wyznaczyć na czas około roku 1300. Wskazuje na to niewielki element kamieniarki – wiązkowa konsolka w narożniku chóru, która swą artystyczną genezą sięga architektury austriackiej końca XIII wieku. Tego rodzaju „rogowe” wsporniki znane były już w późnostaufijskiej architekturze frankońskiej, o czym świadczą ich przykłady w nawie głównej kościoła św. Sebalda w Norymberdze (lata około 1230/1240–1274)⁹ i kaplicy św. Gwoźdźcia (*Nagelkapelle*) przy południowym ramieniu transeptu zachodniego katedry w Bambergu (druga ćwierć XIII wieku), (il. 10)¹⁰. Z Frankonii motyw ten szybko trafił do Czech, o czym świadczą krótkie służki trójdzielne w kapitularni opactwa Cystersów w zachodnioczeskim Oseku (około 1240 r.)¹¹, a w ostatniej ćwierci XIII wieku pojawił się w Austrii. W silnie przetworzonej formie zastosowano go tam w najważniejszym dziele poklaszyczej architektury późnego stylu *rayonnant* w tej części Europy, którym jest halowy chór kościoła Cystersów w Heiligenkreuz w Lesie Wiedeńskim, rozpoczęty najpóźniej w roku 1288 i poświęcony w obecności księcia Albrechta I Habsburga w roku 1295¹². Wiązki gruszkowych służek, nadwieszane na jego ścianach obwodowych tuż poniżej gzymsu, spoczywają na niewyodrębnionych wspornikach o falistym zarysie (il. 11).

Identyczną formę podparcia żeber zastosowano w czteroprzęsłowej części krużganka klasztoru Dominikanów we Wrocławiu, którą zbudowano pod wschodnim zamknięciem jego nowego chóru około roku 1300 (il. 12)¹³. Omawiany typ wspornika za-

11. Heiligenkreuz, kościół Cystersów, służka sklepienna na południowej ścianie obwodowej chóru. Fot. J. Adamski
11. Heiligenkreuz, Cistercian Church, vaulting shaft on the south perimeter wall of the choir. Photo: J. Adamski

stosowany został na Śląsku wyłącznie w stołecznym klasztorze Dominikanów (w świetle dzisiejszego stanu zachowania). Również w kręgu austriacko-czeskim nie był on stosowany później niż w pierw-

⁹ G. P. Fehring, A. Röss, *Die Stadt Nürnberg*, 2. Aufl., München 1977 (*Bayerische Kunstdenkmale*, Bd. 10), s. 111–118.

¹⁰ B. Nicolai, *Der Romanische Neubau des Naumburger Doms*, [w:] *Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen*, kat. wyst., Naumburg, 29.06.–2.11.2011, hrsg. H. Krohm, H. Kunde, G. Siebert, 2. Aufl., Petersberg 2011, Bd. 1, s. 711, 722.

¹¹ J. Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994, s. 261–272; D. Líbal, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 302–308.

¹² Z roku 1288 pochodzi pierwsza wzmianka o budowie chóru, nie wiadomo jednak kiedy się ona rozpoczęła. W literaturze zarysowały się na ten temat dwa odmiennie stanowiska. Większość badaczy, w tym monografista opactwa Markus Thome, wyznacza początek budowy na czas około roku 1280, już po objęciu władzy w Austrii przez Habsburgów, opierając się również na obserwacjach natury stylowej; por.: M. Thome, *Kirche und Klosteranlage der Zisterzienserabtei Heiligenkreuz. Die Bauteile des 12. und 13. Jahrhunderts*, Petersberg 2007, s. 241–268.

Z kolei Mario Schwarz argumentował, że wzmianka o planowanej, lecz nieureczywistnionej konsekracji w roku 1288 dowodzi ukończenia chóru przed tą datą i z tego powodu wyznaczył początek jego budowy jeszcze na czasy Przemysła Ottokara II (zm. 1278 r.), za urzędowania opata Heiricha Schinweisa (lata 1262–1284); por.: M. Schwarz, *Die Baukunst des 13. Jahrhunderts in Österreich*, Wien–Köln–Weimar 2013, s. 349–355. Ta ostatnia koncepcja nie wydaje się jednak przekonująca i raczej należy przyznać monografiście budowli, Markusowi Thome, który wykazał, że żadne formy architektoniczne chóru nie wskazują na początek budowy przez okremem około roku 1280.

¹³ Trzeba jednak zauważyć, że składa się on z segmentów o bardziej tradycyjnym przekroju kolistym, a nie gruszkowym – jak w Heiligenkreuz i Wrocławiu. Zob.: E. Małachowicz, *Wczesnośredniowieczna architektura kościoła Dominikanów we Wrocławiu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 20, 1975, s. 35–43; *Architektura gotycka w Polsce*, red. T. Mroczko, M. Arsyński, cz. 2, *Katalog zabytków*, red. A. Włodarek, Warszawa 1995 (*Dzieje sztuki polskiej*, t. 2), s. 269, autorzy noty: S. Stulin, A. Włodarek.

12. Wrocław, klasztor Dominikanów, relikwiarz w dawnym kruzganku pod chórem kościoła. Fot. J. Adamski
 12. Wrocław, Dominican Monastery, remnant of a vaulting shaft in the cloister under the church choir. Photo: J. Adamski

szych latach XIV wieku. Dlatego też początek budowy fary w Byczynie należy wyznaczyć na czas około roku 1300.

Układ przestrzenny kościoła

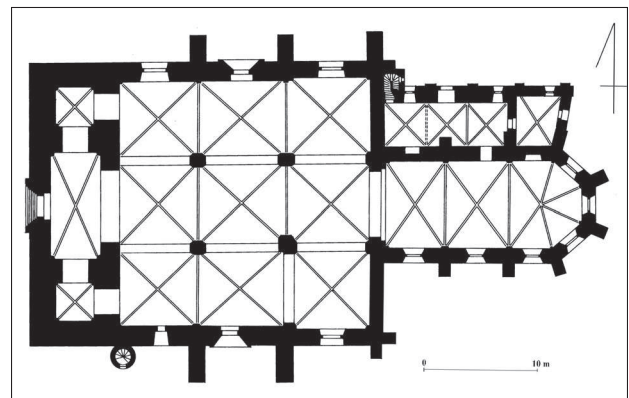
Rozważając układ budowli należy stwierdzić, że z doświadczeń architektury sakralnej Śląska wyrasta przede wszystkim jej krótki, centralizujący korpus o trzech przęsłach, który porównać można z pierwotnymi partiami nawowymi far w Wrocławiu (św. Elżbiety) i Dzierżonowie, a zwłaszcza kościołów parafialnych w Głubczycach (z 2. połowy XIII wieku), (il. 13) i Raciborzu (rozpoczęty tuż po roku 1300). Na tym tle kościół w Byczynie prezentuje koncepcję całkowicie oryginalną, gdyż kwadrat obwodu murów jest tu w pełni umiarowy, a przęsła mają nowoczesny układ *travée*.

Z kolei prostokątny chór o trzech przęsłach może zostać uznany za nawiązanie do fary w Grodkowie z ostatniej ćwierci XIII wieku. W Byczynie nie sposób jednak nie zauważyć pewnej nieprzystawalności rozmiarów monumentalnej części wschodniej w sto-

sunku do wyjątkowo krótkiego korpusu. O ile ten ostatni wydaje się odpowiedni na potrzeby niewielkiego miasta, o tyle część kapłańska i jej wystrój kamieniarski są niewątpliwym dowodem na niezwykły poziom aspiracji inwestorów fary, co zostanie w dalszej części omówione.

Zasadniczo obca miejskiej tradycji architektonicznej Śląska jest kwadratowa wieża w fasadzie zachodniej, niewątpliwie przynależna do pierwotnej struktury budowli, na co wskazują kamienne mury przyziemia przewiązane ze ścianami obwodowymi korpusu. Brak wież jest jedną z bardziej charakterystycznych cech trzynastowiecznych kościołów parafialnych w miastach regionu. Jedynie w kilku budowlach z drugiej połowy wieku XIII i początku wieku XIV wprowadzono masywy dwuwieżowe szerokością równe korpusowi (Lwówek, Złotoryja, Jawor i Racibórz). Decydującym wzorem mogły być dla nich monumentalne świątynie, związane z działalnością fundatorską Przemysła Ottokara II – fary w Iglawie i Głubczycach¹⁴. Pojedyncze wieże zachodnie stosowano na Śląsku wyłącznie w kościołach wiejskich, zapewne jako symbol pańskiego patronatu nad budowlą¹⁵.

Trudno jednak założyć, by inwestorzy fary w Byczynie życzyli sobie celowego nawiązania do świątyń wiejskich, nawet o możnowładczym charakterze. Wydaje się, że pojedyncza wieża na rzucie kwadratu stanowi tu nawiązanie do dwóch ważnych

13. Głubczyce, kościół fary, rzut. Rys. J. Adamski wg *Architektura gotycka...*, il. 117

13. Głubczyce, Parish Church, ground plan. Drawing: J. Adamski, according to: *Architektura gotycka...*, fig. 117

¹⁴ D. Prix, *Středověký městský kostel Panny Marie v Hlubčicích*, „Průzkumy Památek”, 10, z. 2, 2003, s. 54–55.

¹⁵ Zob.: M. Kutzner, *Společné uwarunkowania rozwoju śląskiej architektury w latach 1220–1330*, [w:] *Sztuka i ideologia XIII w.*, Materiały sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 5 i 6 IV 1971 r., red. P. Skubiszewski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 205–239.

14. Głogów, kościół farny, wieża – stan obecny. Fot. J. Adamski
 14. Głogów, Parish Church, tower – present state. Photo: J. Adamski

kościółów, stanowiących pod tym względem wyjątek w miejskiej architekturze trzynastowiecznego Śląska. Chodzi tu o kolegiatę oraz przebudowywaną po roku 1291 farę św. Mikołaja w Głogowie (il. 14), których monumentalne wieże zachodnie trzeba z kolei wywodzić z tradycji architektonicznej Brandenburgii i Pomorza¹⁶.

Okoliczności historyczne i postać domniemanego fundatora

Istotne jest, że wskazanie na głogowskie źródło koncepcji omawianego elementu kościoła nie jest przypadkowe i znajduje potwierdzenie w dziejach Byszczyny. Ponadto pozwoli to na hipotetyczne wyja-

¹⁶ J. Eysymontt, M. Kutzner, *Gotycka architektura kościoła św. Mikołaja w Głogowie*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, 2, 1963, s. 32–42; T. Kozaczewski, *Głogów średniowieczny do końca*

XIII wieku. Osadnictwo i architektura, Głogów 2006, s. 31–87, 125–129.

śnienie niezwykłości programu przestrzennego fary, który jako przeskalowany względem potencjalnych potrzeb miasta budził zastanowienie już u księdza Koellinga¹⁷.

Do roku 1294 Byczyna wchodziła w skład niepodzielnego księstwa wrocławskiego, wraz z okręgiem kluczberskim stanowiąc graniczny klin ziemi między Wielkopolską a księstwem opolskim¹⁸. Po nieludzkim uwięzieniu Henryka V Brzuchatego przez Henryka III głogowskiego w roku 1293, w ramach walk o schedę po Henryku IV Probusie, ten pierwszy ostatecznie zrzekł się w ugodzie z 6 maja 1294 roku Byczyny, Kluczborka i innych jeszcze posiadłości, które w efekcie przypadły jego głogowskiemu kuzynowi, tytułującemu się dziedzicem Królestwa Polskiego (zm. 1309 r.)¹⁹. W „dużym” księstwie głogowskim miasto pozostało do roku 1312, kiedy to w wyniku działu terytorialnego jego panem stał się syn Henryka, Konrad I oleśnicki²⁰.

Jest zatem niemal pewne, że powstanie całościowej koncepcji fary oraz zapewne w znacznej mierze również jej realizacja, przypadły na czasy Henryka III, ambitnego i rzutkiego władcy. W nim też należy upatrywać fundatora kościoła w Byczynie. Jak wykazał Tomasz Jurek, od roku 1298 Henryk III prowadził konsekwentną politykę zjednoczeniową, myśląc o zdobyciu Krakowa i królewskiej korony²¹. Z kolei dotychczasowa analiza architektoniczna wykazała datowanie początku budowy kościoła dołądnie na ten okres.

W tym miejscu trzeba odnotować, że w dokumencie z roku 1313 tutejszy pleban obdarzony jest zaszczytnym tytułem archiprezbitera²². Natomiast w akcie wystawionym w Awinionie w roku 1376 przez biskupa Sabiny, kardynała Jana od św. Marcina, Byczyna wymieniona jest jako siedziba archiprezbiteratu (w ramach archidiakonatu wrocławskiego)²³. Można więc przypuszczać, że podniesienie fary do rangi kościoła archiprezbiterialnego wiązało się z budową nowej świątyni, co tłumaczy niezwykle rozmiary i wystawność dekoracji chóru.

Tomasz Jurek podkreślał, że plany koronacyjne Głogowczyka były w dużej mierze inicjowane w kręgach kościelnych, których przedstawiciele (w tym przypadku – biskup poznański) podsuwali księciu gotowy program wskrzeszenia Królestwa²⁴. W tym kontekście szczodra polityka względem Kościoła (w tym również fundacje budowli sakralnych) staje się w pełni zrozumiała, gdyż była warunkiem *sine qua non* do zdobycia korony. Zatem wystawienie w Byczynie okazałej fary tuż po przejściu miasta przez głogowskiego księcia jest nader charakterystyczne.

O ufundowaniu kościoła przez księcia Henryka zapewne miała naocześnie informować wyjątkowa w tej części Śląska pojedyncza wieża. Decyzję o jej budowie należy interpretować jako zamiysł stworzenia widocznego z daleka znaku głogowskiego panowania nad miastem, przywodzącego na myśl najważniejsze świątynie w stolicy księstwa, przede wszystkim zaś stojącą na Ostrowie Tumskim kolegiatę. Chociaż prawo patronatu nad farą do roku 1408 należało do biskupów wrocławskich²⁵, książę jako właściwy inwestor budowlany miał pełną swobodę kształtowania jej programu architektonicznego, zwłaszcza jeśli był zgodny z interesem kleru. O tym, że kształt byczyńskiej świątyni archiprezbiterialnej w intencji jej fundatora był zapewne ukłonem w stronę Kościoła, świadczy przede wszystkim wspaniały, obszerny chór, dominujący w bryle budowli niemal na równi z „księżęcą” w wymowie wieżą.

Interpretacja relikwów kamieniarki w chórze

Wobec powyższych ustaleń natury historycznej bardziej zrozumiałe, choć nadal zupełnie wyjątkowe, jest wprowadzenie do wnętrza chóru sekwencji baldachimowych „wnęk” na pełnoplastyczne rzeźby – raczej świętych, niż tylko niektórych apostołów. Oczywiście nie wiadomo, czy program figuralny został kiedykolwiek zrealizowany. Warto wskazać, że

¹⁷ Por.: H. Koelling, op. cit., s. 144.

¹⁸ Ibidem, s. 33–42.

¹⁹ H. Koelling, op. cit., s. 42–43; T. Jurek, *Dziedzic Królestwa Polskiego. Książę głogowski Henryk (1274–1309)*, wyd. 3, Kraków 2010, s. 50.

²⁰ H. Koelling, op. cit., s. 43; T. Jurek, op. cit., s. 209–211.

²¹ Monograficznie: T. Jurek, op. cit.

²² *Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. 16, *Regesten zur schlesischen Geschichte 1301–1315*, hrsg. C. Grünhagen, C. Wütke, Breslau 1892, nr 3346, s. 240–241.

²³ J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstifts Breslau aus Urkunden, Aktenstücken, älteren Chronisten und neueren Geschichtsschreibern*, Bd. 2, *Denkwürdigkeiten aus der Kirchen- und Diözesan-Geschichte Schlesiens von der Mitte des 14. bis zum Anfang des 15. Jahrhunderts, im Entwicklungsgang der kirchengeschichtlichen Tatsachen urkundlich dargestellt*, Breslau 1864, s. 111–114; zob. też: H. Koelling, op. cit., s. 145.

²⁴ T. Jurek, op. cit., s. 228–229.

²⁵ H. Koelling, op. cit., s. 148; B. Czechowicz, op. cit., s. 242–244.

najbliższą geograficznie analogię formalną dla opisanego wystroju fary w Byczynie odnaleźć można (na filarach międzynawowych) w halowym korpusie katedry w Ołomuńcu, z około roku 1300²⁶. W tej ważnej budowli, kreowanej przez Przemysła Ottokara II na siedzibę metropolity, umieszczone na filarach międzynawowych wieloboczne baldachimy nad figurami stanowią jednocześnie wsporniki dla wiązkowych słupek, analogicznie do rekonstruowanego układu w Byczynie (il. 15). Ponadto warto odnotować, że wielodzielne podpory sklepienne, nadwieszane na arkadach morawskiej katedry od strony naw bocznych, odznaczają się u nasady falistym zarysem (il. 16), podobnym jak w Heiligenkreuz, Wrocławiu i Byczynie²⁷. Wydaje się, że twórca tej ostatniej budowli dobrze znał prestiżową świątynię w Ołomuńcu.

Tradycyjną cechą architektury chóru fary w Byczynie jest niewątpliwie zastosowanie wałkowych pęków słupek, zamiast nowoczesnych członów gruszkowych. Trzeba to jednak tłumaczyć preferencjami śląskich architektów, którzy koliste trzony podpór stosowali jeszcze przez całą 1. ćwierć XIV wieku. Stosunkowo bliski czasowo i geograficznie przykład artykulacji w postaci nadwieszonych słupek kolistych odnajdujemy w prezbiterium możnowładczego (a być może związanego również z książętami) kościoła w Małujowicach pod Brzegiem (około 1300 r.), (il. 17), równie wyjątkowego pod względem programu architektonicznego i kamieniarskiej dekoracji²⁸. Można tu też wspomnieć

o podobnej, chociaż nieco starszej artykulacji chóru kościoła Franciszkanów we Lwówku (70.–80. lata XIII wieku)²⁹.

Motywy zaskakująco przestarzałym są w farze w Byczynie pary lancetowatych okien, kojarzące się raczej z późnoromańską architekturą 1. połowy XIII wieku. W tym kontekście znamienne jest, że wieloboczne baldachimy na ścianach chóru, odznaczają się ewidentnie archaizującą formą, którą można by potencjalnie datować na połowę XIII wieku. Mniej wysmukłe wimpergi, a przy tym niezwykle charakterystyczny motyw miniaturowych wieżyczek u ich nasady, wskazują ewidentnie na odległą genezę tego typu baldachimu, która sięga początków architektury klasycznego gotyku we Francji około roku 1200.

Takie baldachimowe zwieńczenia, twórczo przetwarzające wzory dwunastowieczne, pojawiły się nad figurami w portykach obu ramion transeptu katedry w Chartres (lata 1194–1220), skąd błyskawicznie rozpowszechniły w kolejnych prestiżowych budowlach, zwłaszcza zaś w katedrze w Reims (od 1211 r.)³⁰. Zaslugą kamieniarzy wykształconych na rusztowaniach tej ostatniej świątyni było z kolei przeniesienie formy mikroarchitektonicznych baldachimów na tereny Cesarstwa – zwłaszcza do Bambergu i Naumburga³¹. Najbliższych geograficznie przykładów północnofrancuskich w genezie baldachimów z wimpergami i wieżyczkami, które można zestawiać z – oczywiście znacznie słabiej wykonanymi – elementami z Byczyny, dostarcza chór ka-

²⁶ J. Kuthan, op. cit., s. 251–255; D. Líbal, op. cit., s. 292–293; D. Prix, *Hlava první. 796–1310*, [w:] *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada. Architektura*, red. P. Kratochvíl, Litomyšl–Praha 2009, s. 94–96; idem, *Dlouhý presbýtář kostela v Žárech. K sakrální architektuře moravsko-slezského pomezí kolem roku 1300*, Opava 2011, s. 158–161.

²⁷ Potwierdza to hipotetyczne datowanie tej fazy budowy świątyni ołomuńskiej na okres około roku 1300 i jej zależność od austriackiego kościoła Cystersów, co zaproponował niedawno Dalibor Prix (zob.: poprzedni przypis).

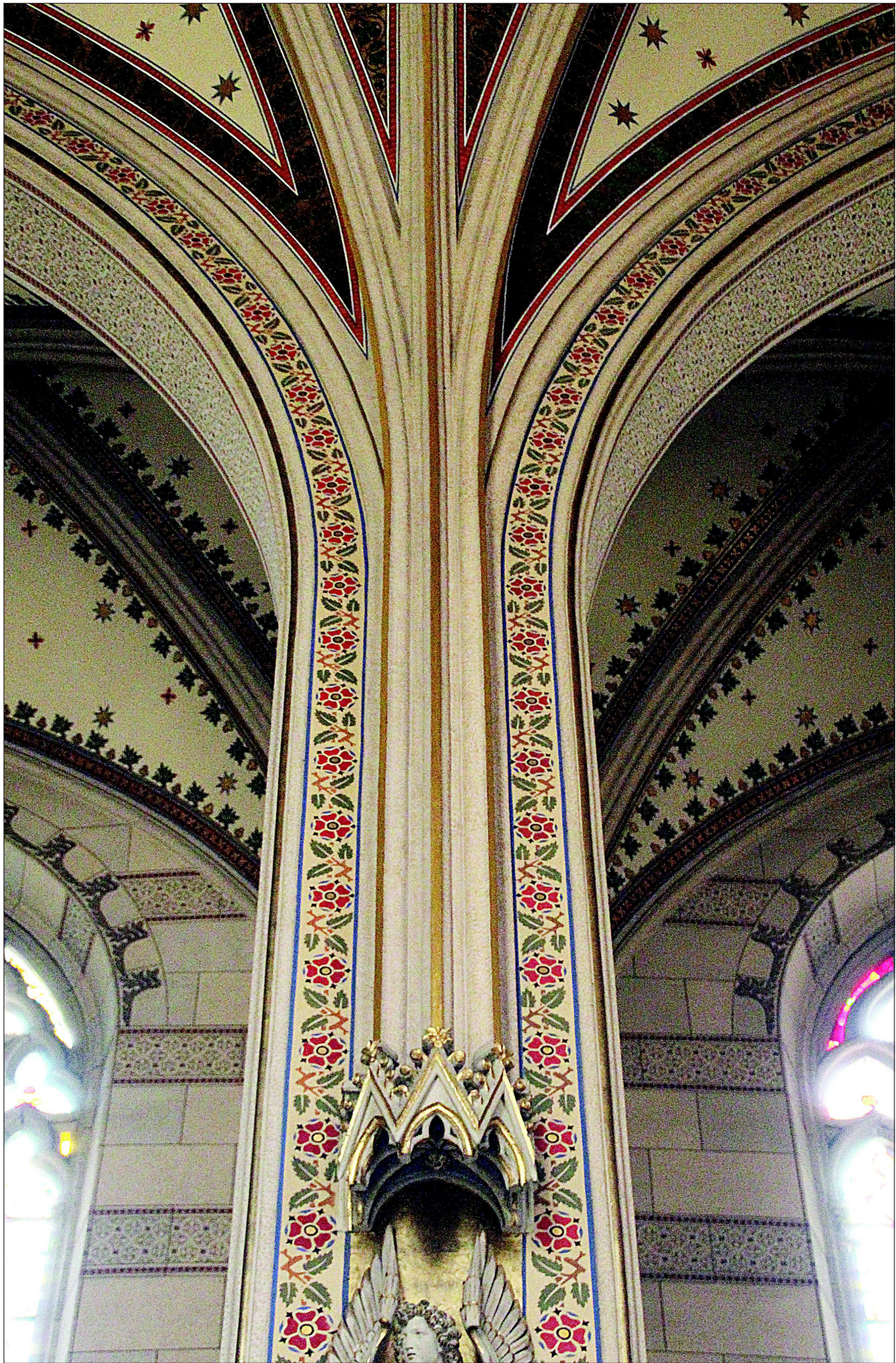
²⁸ Zob. m.in.: T. Kozaczewski, *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejsowości H–O)*, Wrocław 1994, s. 20–21 [tu zbyt wczesne datowanie na czas około roku 1260]; zob. też: *Architektura gotycka...*, s. 157, autorzy noty: S. Stulin, A. Włodarek, Romuald Kaczmarek słusznie przesunęli datowanie chóru kościoła na czas około roku 1300; por.: R. Kaczmarek, *Sztuki plastyczne. Rzeźba i rzemiosło artystyczne (od ok. 1280 do ok. 1320)*, [w:] *Polska około roku 1300. Państwo, społeczeństwo, kultura*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2003, s. 203–205. Na takie datowanie ewidentnie wskazuje maswerk okna wschodniego, o trzech spiętrzonych figurach, z których każda jest połączeniem trzech otwartych trójliści. Tego rodzaju figuracja *couronnement* jest nie do pomyślenia przed przelomem XIII i XIV wieku. Dla porządku wypada też dodać, że

prymitywnie odkute baldachimy w ościeżach portalu zachodniego kościoła w Małujowicach nie stanowią istotniejszej analogii do tych z Byczyny.

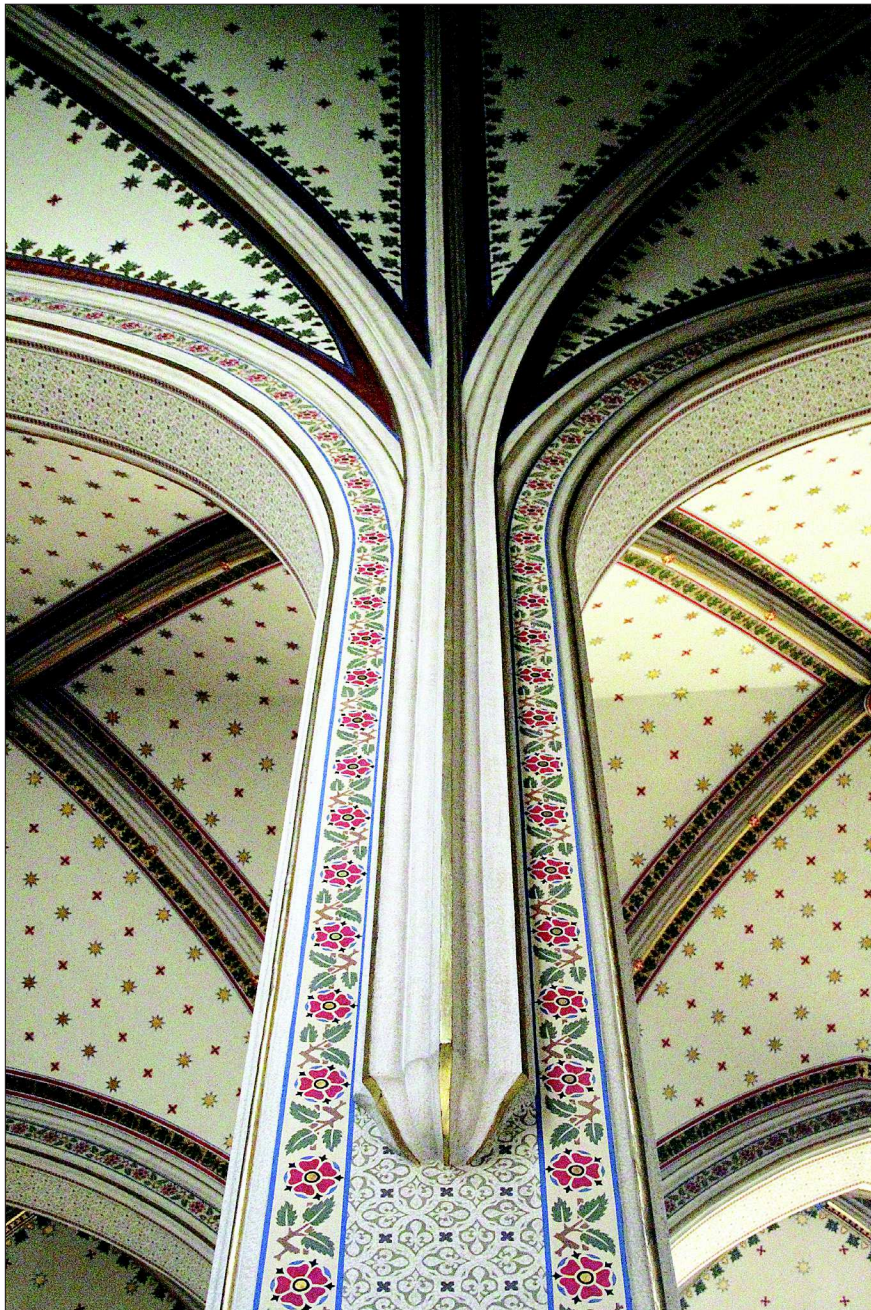
²⁹ J. Eysymontt, *Kościół i klasztor Franciszkanów we Lwówku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, 11, 1977, s. 7–17; R. Czerner, C. Lasota, *Rozwój architektury kościoła Franciszkanów w Lwówku Śląskim*, „Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej. Studia i Materiały”, 9, 1988, s. 75–97.

³⁰ Zob. przede wszystkim: D. Kimpel, R. Suckale, *Die gotische Architektur in Frankreich 1140–1270*, München 1985.

³¹ Ostatnio: P. Kurmann, *Mikroarchitektur im 13. Jahrhundert. Zur Frage nach Architekturmodellen zur Zeit der Hochgotik*, [w:] *Mikroarchitektur im Mittelalter. Ein gattungübergreifendes Phänomen zwischen Realität und Imagination*, hrsg. C. Kratzke, U. Albrecht, Leipzig 2008, s. 83–97; B. Röder, *Kleinarchitekturen als Schlüssel zum Verständnis gebauter Architektur. Der Marienbaldachin des Bamberger Domes, die Baldachine am Nordquerhaus der Reimser Kathedrale und die Bamberger Westtürme*, [w:] ibidem, s. 99–118; idem, *Zwischen Tradition, Phantasie und Abbild. Die Baldachine des Naumburger Westchors und die Architektur und Kleinplastik ihrer Zeit*, [w:] *Der Naumburger Meister...*, Bd. 1, s. 91–103.

15. Olomuniec, katedra, baldachim i służka na filarze międzynawowym od strony nawy głównej. Fot. J. Adamski
15. Olomouc, Cathedral, baldachin and vaulting shaft on the arcade pier from the nave side. Photo: J. Adamski

16. Olomuniec, katedra, służka na filarze międzynawowym od strony nawy bocznej. Fot. J. Adamski
 16. Olomouc, Cathedral, vaulting shaft on the arcade pier from the aisle side. Photo: J. Adamski

tedry w Miśni, którego kamieniarska dekoracja jest dziełem ekipy Mistrza Naumburskiego (około 1255–1260 r.), (il. 18)³². Są to więc dzieła, które wyprzedzają prezbiterium fary o półwiecze.

Niezwykły jak na śląskie warunki program architektonicznego wystroju budowli można hipotetycznie wywodzić z kolegiaty w Głogowie. Dobitnie wskazuje na to pojedyncza, kwadratowa w rzucie wieża zachodnia. W kontekście wystroju chóru

byczyńskiego, trzeba z kolei przypomnieć o wykonanych w ostatniej dekadzie XIII wieku pełnowymiarowych figurach dobrodziejów głogowskiej kolegiaty – Konrada I i Salomei – ufundowanych zapewne przez kapitułę w celu zjednania Henryka III, syna upamiętnionej pary. Choć zachowało się tylko przedstawienie księżnej (statua księcia – *Bildsäule* – została zniszczona w roku 1831), badacze nie mieli nigdy wątpliwości, że ich powstanie nie

³² Ostatnio: M. Hörsch, *Die Meissner Skulptur des Naumburger Meisters*, [w:] *Der Naumburger Meister...*, Bd. 2, s. 1301–1312.

17. Małujowice, kościół parafialny, wnętrze chóru. Fot. J. Adamski
17. Małujowice, Parish Church, interior of the choir. Photo: J. Adamski

18. Miśnia, katedra, figury cesarza Ottona I i Adelajdy w chórze. Fot. J. Adamski
 18. Meißen, Cathedral, figures of Emperor Otto I and Adelaide in the choir. Photo: J. Adamski

byłoby możliwe bez wzoru zachodniego chóru katedry w Naumburgu i znajdujących się tam figur fundatorów i dobrodziejów biskupstwa³³.

Nie wiadomo, w jaki sposób posągi głogowskie wyeksponowane były w chórze kolegiaty. Z dużym prawdopodobieństwem można jednak założyć, że

ustawione były na konsolach pod baldachimami, analogicznie do katedry w Miśni (il. 18)³⁴. Choć nie ma tu mowy o pokrewieństwie warsztatowym, to związek rzeźb głogowskich z dziełami Mistrza Naumburskiego pozwala podejrzewać, że domniemane baldachimy w kolegiacie wzorowane były na

³³ J. Kęłowski, *Pomniki Piastów śląskich w dobie średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 34–44; J. Jarzewicz, *Die Nachfolge der Naumburger Bildwerke in der polnischen Kunst des 13. Jahrhunderts*, [w:] *Der Naumburger Meister...*, Bd. 2, s. 1450–1451; B. Guldán-Klamecka, *Statue*

der Herzogin Salome von Glogau, [w:] *ibidem*, s. 1468–1469, tu podsumowana starsza literatura.

³⁴ Tak przypuszczała ostatnio: B. Guldán-Klamecka, *op. cit.*, s. 1469.

tych z saskich katedr, a więc miały genezę francuską „z drugiej ręki”. Z kolei pośrednim dowodem na zwieńczenie figur Konrada I i Salomei mikroarchitektonicznymi baldachimami są właśnie elementy kamieniarki chóru fary w Byczynie, które moim zdaniem wzorowane były na tych z Głogowa. To natomiast tłumaczy ich wyraźnie już archaizującą, choć bardzo prestiżową formę.

Wnioski końcowe

Fara w Byczynie była bez wątpienia jedną z najbardziej niezwykłych kreacji architektonicznych z okresu około roku 1300 na Śląsku. Jej twórcy znali najważniejsze budowle kręgu austriacko-morawskiego, przede wszystkim kończoną wówczas katedrę w Ołomuńcu. Wznosząc krótki korpus halowy (względnie pseudobazylikowy) na rzucie kwadratu, wpisali się w główny nurt rozwoju miejskich kościołów parafialnych na Śląsku wznoszonych w drugiej połowie XIII wieku. Bez wątpienia na życzenie książęcego fundatora postawili także wyniosłą wieżę zachodnią i zrealizowali wyjątkowy wystrój kamieniarski chóru, co przez podobieństwo do kolegiaty w Głogowie dobitnie przypominało mieszczanom o głogowskim panowaniu nad Byczyną. Ponadto wschodnia część kościoła swymi rozmiarami i dekoracją podkreślała archiprezbiterialną godność kościoła.

W związku z tym, że Henryk III głogowski zmarł w roku 1309, ukończenie prac przy korpusie mogło nastąpić już po tej dacie. Finansowanie budowy spadło wówczas zapewne na barki mieszczan. Nie wydaje się bowiem, by łożył na nią prawny patron świątyni – biskup wrocławski, prowadzący już wówczas wraz ze swoją kapitułą budowę korpusu katedry. Ponadto nie wiadomo, czy część nawowa byczyńskiej świątyni została ukończona w pierwotnie planowanym kształcie, z pełnym przesklepieniem wnętrza, gdyż ta część kościoła nie zachowała się w pierwotnym kształcie. Podjęcie gruntownej przebudowy świątyni już pod koniec XIV wieku sugeruje, że korpus nie został wykończony. Można żałować, że w oryginalnej postaci nie przetrwał chór, który w świetle zachowanych relikwów i przeprowadzonej tu analizy jawi się jako wyjątkowe dzieło architektury przełomu XIII i XIV wieku, nierozzerwalnie związane z politycznymi dziejami Śląska.

Bibliografia

Architektura gotycka w Polsce, red. T. Mroczko, M. Arsyński, cz. 2, *Katalog zabytków*, red. A. Włodarek, Warszawa 1995 (*Dzieje sztuki polskiej*, t. 2).

M. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego*, Kraków 1974.

Codex Diplomaticus Silesiae, Bd. 16, *Regesten zur schlesischen Geschichte 1301–1315*, hrsg. C. Grünhagen, C. Wütke, Breslau 1892.

B. Czechowicz, *Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2005.

G. P. Fehring, A. Röss, *Die Stadt Nürnberg*, 2. Aufl., München 1977 (*Bayerische Kunst Denkmale*, Bd. 10).

B. Guldán-Klamečka, *Statue der Herzogin Salome von Glogau*, [w:] *Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen*, kat. wyst., Naumburg, 29.06.–2.11.2011, hrsg. H. Krohm, H. Kunde, G. Siebert, 2. Aufl., Petersberg 2011, Bd. 2, s. 1468–1469.

J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstifts Breslau aus Urkunden, Aktenstücken, älteren Chronisten und neueren Geschichtsschreibern*, Bd. 2, *Denkwürdigkeiten aus der Kirchen- und Diözesan-Geschichte Schlesiens von der Mitte des 14. bis zum Anfang des 15. Jahrhunderts, im Entwicklungsgang der kirchengeschichtlichen Tatsachen urkundlich dargestellt*, Breslau 1864.

M. Hörsch, *Die Meissner Skulptur des Naumburger Meisters*, [w:] *Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen*, kat. wyst., Naumburg, 29.06.–2.11.2011, hrsg. H. Krohm, H. Kunde, G. Siebert, 2. Aufl., Petersberg 2011, Bd. 2, s. 1301–1312.

J. Jarzewicz, *Die Nachfolge der Naumburger Bildwerke in der polnischen Kunst des 13. Jahrhunderts*, [w:] *Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen*, kat. wyst., Naumburg, 29.06.–2.11.2011, hrsg. Hartmut Krohm, Holger Kunde, Guido Siebert, 2. Aufl., Petersberg 2011, Bd. 2, s. 1444–1451.

T. Jurek, *Dziedzic Królestwa Polskiego. Książę głogowski Henryk (1274–1309)*, wyd. 3, Kraków 2010.

R. Kaczmarek, *Sztuki plastyczne. Rzeźba i rzemiosło artystyczne (od ok. 1280 do ok. 1320)*, [w:] *Polska około roku 1300. Państwo, społeczeństwo, kultura*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2003, s. 199–224

Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa, t. 7, *Województwo opolskie*, z. 4, *Powiat kluczborski*, oprac. M. Kornecki, A. Ciechanowiecki, Warszawa 1960.

J. Kębłowski, *Pomniki Piastów śląskich w dobie średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.

D. Kimpel, R. Suckale, *Die gotische Architektur in Frankreich 1140–1270*, München 1985.

H. Koelling, *Geschichte der Stadt Pitschen*, Breslau 1892.

E. Königer, *Kunst in Oberschlesien*, Breslau 1938.

H. Kozaczewska-Golasz, H. Golasz-Szołomicka, *Kościół halowy z XIV wieku na Śląsku*, Wrocław 2013.

T. Kozaczewski, *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości H–O)*, Wrocław 1994.

T. Kozaczewski, *Głogów średniowieczny do końca XIII wieku. Osadnictwo i architektura*, Głogów 2006.

P. Kurmann, *Mikroarchitektur im 13. Jahrhundert. Zur Frage nach Architekturmodellen zur Zeit der Hochgotik*, [w:] *Mikroarchitektur im Mittelalter. Ein gattungsübergreifendes Phänomen zwischen Realität und Imagination*, hrsg. C. Kratzke, U. Albrecht, Leipzig 2008, s. 83–97.

J. Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994.

M. Kutzner, *Spoleczne uwarunkowania rozwoju śląskiej architektury w latach 1220–1330*, [w:] *Sztuka i ideologia XIII w.*, Materiały sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 5 i 6 IV 1971 r., red. P. Skubiszewski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 205–239.

D. Líbal, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001.

H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 3, *Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Reg.-Bezirks Liegnitz*, Breslau 1891.

E. Małachowicz, *Wczesnośredniowieczna architektura kościoła Dominikanów we Wrocławiu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 20, 1975, s. 11–49.

B. Nicolai, *Der Romanische Neubau des Naumburger Doms*, [w:] *Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen*, kat. wyst., Naumburg, 29.06.–2.11.2011, hrsg. H. Krohm, H. Kunde, G. Siebert, 2. Aufl., Petersberg 2011, Bd. 1, s. 711–724.

J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska*, Warszawa 2008.

D. Prix, *The Parish Church of the Virgin Mary in Głubczyce and its position in relation to the development of the aisled hall-church in Czech, Moravian and Silesian architecture of the 13th century*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 64, 2002, s. 9–31.

D. Prix, *Dlouhý presbýtář kostela v Žárech. K sakrální architektuře moravsko-slezského pomezí kolem roku 1300*, Opava 2011.

D. Prix, *Hlava první. 796–1310*, [w:] *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Architektura*, red. P. Kratochvíl, Litomyšl–Praha 2009, s. 7–104.

D. Prix, *Středověký městský kostel Panny Marie v Hlubčicích*, „Průzkumy Památek”, 10, z. 2, 2003, s. 3–62.

D. Prix, *Związki śląsko-czeskie w architekturze średniowiecznej w okresie panowania Luksemburgów*, [w:] *Śląsk. Perła w Koronie Czeskiej. Historia – kultura – sztuka*, red. M. Kapustka et al., Praha–Legnica 2007, s. 149–172.

B. Röder, *Kleinarchitekturen als Schlüssel zum Verständnis gebauter Architektur. Der Marienbaldachin des Bamberger Domes, die Baldachine am Nordquerhaus der Reimser Kathedrale und die Bamberger Westtürme*, [w:] *Mikroarchitektur im Mittelalter. Ein gattungsübergreifendes Phänomen zwischen Realität und Imagination*, hrsg. C. Kratzke, U. Albrecht, Leipzig 2008, s. 99–118.

B. Röder, *Zwischen Tradition, Phantasie und Abbild. Die Baldachine des Naumburger Westchors und die Architektur und Kleinplastik ihrer Zeit*, [w:] *Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen*, kat. wyst., Naumburg, 29.06.–2.11.2011, hrsg. H. Krohm, H. Kunde, G. Siebert, 2. Aufl., Petersberg 2011, Bd. 1, s. 91–103.

M. Schwarz, *Die Baukunst des 13. Jahrhunderts in Österreich*, Wien–Köln–Weimar 2013.

M. Thome, *Kirche und Klosteranlage der Zisterzienserabtei Heiligenkreuz. Die Bauteile des 12. und 13. Jahrhunderts*, Petersberg 2007.

Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk, red. S. Brzezicki, C. Nielsen, Warszawa 2006.

Jakub Adamski, dr
Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego